

شعری مجموعے ”دریا ڈوبن چلیاواں“ دا تنقیدی ویرا

Abstract:

Dr. Naveed Shahzad is a trend setter poet of modern Punjabi poetry. In his Collection of poems "Darya Doban Chalian waan", He has described both internal and external expressions in philosophical, descriptive and thoughtful way. He has realized the pettiness of human life and tragedy and suffering of the poor has made him gloomy and sad. He has writtern about nature, patriotic, religion and materialism. His poetry is passion for humanity, labourer, the farmhand and in general proletariat. He has used new words and symbols to express his feeling and thinking. His Book "Darya Doban Chalian waan" provides new thoughts and knowledge to new generation. Dr. Naveed Shahzad has described pain, miseries, loneliness and hypocritical behaviour of society. His poetry expresses resistance against injustice of classification in society. He wants to build up healthy society which is full of peace, happiness and love and each and every person can listen and understand the views of other people.

Keywords: *Philosophical Ways, Religion and Materialism, Resistance Against Injustice, Hypocritical.*

.....

ڈاکٹر نوید شہزاد نے زمانہ طالب علمی دے دوران 1987ء وچ اپنے ادبی سفر دا آغاز شعر گوئی توں کیتا۔ پہلاں معروف اردو شاعر جناب محمود غزنی دی شاگردی وچ اردو وچ شاعری کردے رہے فیر پنجابی شاعری ول ذہن مائل ہو گیا۔ ایس سلسلے وچ ظفر خان بابر لکھدے نیں:

”ابتداءً اردو شاعری سے کی اور بورے والا کے معروف اردو شاعر جناب محمود غزنی سے اصلاح سخن لی۔ کچھ ہی عرصہ بعد بورے والا کی پنجابی شعری فضا نے آپ کو اپنی طرف کھینچ لیا اور آپ نے پنجابی زبان میں شعر کہنے شروع کر دیئے اور بورے والا کے معروف پنجابی شاعر، ادیب جناب کلیم شہزاد سے ابتدائی طور پر اصلاح سخن لی۔ 1994ء میں غالب اکیڈمی لاہور کی طرف سے آپ کا پہلا شعری مجموعہ ”گلاں کردے ہنجو“ (غزل، نظم) کے نام سے شائع ہوا۔“ (1)

ڈاکٹر نوید شہزاد دے غزلاں، نظماں تے گیتاں دے کئی شعری مجموعے چھپ چکے نیں۔ جیہناں وچ پہلاں شعری مجموعہ ”گلاں کردے ہنجو“ (غزل، نظم) 1994ء، دوجا شعری مجموعہ ”درد پوشا کاں“ (غزل، نظم) 1995ء، تيجا شعری مجموعہ ”چھنکار“ (گیت) 1996ء، چوتھا شعری مجموعہ ”جس دن چپ دا سورج چڑھیا“ (غزل) 1997ء شامل نیں۔ ایس توں اڈکئی نظماں دے شعری مجموعے (تارے مینوں تکدے نیں 1999ء)، ترلوک (2004ء)، ظہیر احمد شفیق لئی نظماں (2007ء)، کنک و نیاں دی کوتا (2010ء)، نظم اسانوں لکھنا چاہوے (2011ء)، فنشنگ لائن (2012ء)، دریا ڈوبن چلیاواں (2016ء)، سورج راگ (2019ء) منظر عام تے آچکے نیں۔ ایہ شعری مجموعے ڈاکٹر نوید شہزاد دی اُچ سوچ اڈاری، روحانی فکر، بصیرت، داخلی تے خارجی کیفیتاں دی بہت باریکی بینی نال عکاسی کردے نیں تے عام لوکاں لئی جیون نوں سوچن دیاں نویاں راہواں دکھاندے نیں۔

”دریا ڈوبن چلیاواں“ ڈاکٹر نوید شہزاد دی سُفناں سدھراں تے حیاتی دیاں اصل قدراں دی اک سچی داستان اے جیہڑی سدھراں تے سُفناں دے رت وچ ڈبی ہوئی قلم نال اُلکی گئی اے تے ایہدے اندروں ای انقلاب دی سدھراں بھردی ملدی اے۔ ایہ کتاب مقصود پبلشرز لاہور توں 2016ء وچ چھپی۔ کتاب دا انتساب ”محترم ہستی پروفیسر ڈاکٹر خواجہ محمد زکریا“ دے ناں اے۔ ایس شعری مجموعے دا دیباچہ ڈاکٹر ناصر عباس تیر تے فلیپ اُتے ڈاکٹر نوید شہزاد لئی نظم ”وکھرا بندہ..... وکھریاں نظماں“ پروفیسر ڈاکٹر اقبال شاہد تے ”خیال سراب“ پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن نے لکھے نیں۔ شعری مجموعے ”دریا ڈوبن چلیاواں“ نوں نظم دا حقیقت اُتے بنی سچا

تے سوہنا شاہکاراے۔ دراصل نظم دا شاعر بنیادی طور اُتے سماج اندر بدلا دا چاہیوان ہوندا اے۔ اوہدیاں نظماں اندر سماجی شعور رکھن والے عام لوکاں دے دُکھ بولدے نیں تاں جے اوہناں دُکھاں نوں مُکا کے ہر کسے نوں اوہدی ہوندناں جین دا حق دتا جاوے۔ کسے دے احساسات نال نہ کھیدیا جاوے۔ ایس ایس آکھ سکے آں نوں نظم مزاحمت دی شاعری ہوندی اے جیہڑی دو جیاں دیاں منزلاں نوں سوکھا کرنا چاہندا اے۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید لکھدے نیں:

”نظم دا شاعر بُیادی طور تے باغی ہوندا اے کیونکہ نواں شعور اوہنوں نوں رستے سمجھاندا رہندا اے فیر آزاد نظم وچ ایہدی گنجائش وی چوکی ہوندی اے چنانچہ پنجابی نظم وچ وی بغاوت دا ایہ عنصر بہت زیادہ لہندا اے۔ ایس بغاوت نوں اک تبدیلی نال وی تشبیہ دتی جاسکدی اے یعنی شاعر بدلے ہوئے سماج تے بدلدیاں ہویاں ضرورتاں دے مطابق اظہار لئی نوں نوں سانچے تے مضمون دریافت کردار ہندا اے۔“ (2)

ڈاکٹر نوید شہزاد نے وی اپنے شعری مجموعے ”دریا ڈوبن چلیاواں“ اندر نوں موضوعات نوں چھوہیا اے۔ درحقیقت نظم دا شاعر پُر انیاں عیہاں اُتے اُسے ایس سماج نوں نوں ٹورے موجب نوں سریوں اُسارن دا جتن کردا اے تاں جے سماج دا ہر جی اپنی ہوند نال جی سکے۔ زاہد حسن لکھدے نیں:

”نظماں لگراں وانگ ہوندیاں نیں کیوں جو نوں حیاتی ایہناں ای لگراں راہیں پھھدی ہے۔ ایہہ لگراں اک ویلے وچ ساڈے وسیب دا گھن چھاواں رُکھ بن جانیاں نیں۔“ (3)

ڈاکٹر نوید شہزاد دے شعری مجموعے ”دریا ڈوبن چلیاواں“ دی پہلی نظم ”دھرما چاری“ دے مُڈھلے بند وچ دُنیا دی سیہان تے جیون دی کتھانوں بیان کیتا گیا اے۔ جیہدے وچ اک پاسے شاعر امبر دے دو جے بے اپنے ڈرتے خوف نوں جڑن دی گل کردا اے تے دوجے پاسے اوس نوں ایہ ادراک اے پئی اپنے رب تیک اپڑن لئی اوس اگے اپنا سوال رکھن لئی بندے نوں اپنا راہ خود بنانا پئے گا۔ جیویں شاعر آکھدا اے:

اِس دُنیا نوں ویکھ لیا اے

آ امبر دے دوجے بے

کانے جڑ کے آئیے

اینی کی دنیا دے لئی

ایڈا جیون کیوں دتاسی

نالے لڑ کے آئیے

پر اس پنڈھ لئی

رستہ آپ بنانا پئے گا (4)

نوید شہزاد دی ایہ نظم اپنے اندر تن طرح دے موضوعات سموئے ہوئے نیں۔ اک تان بندے دی سماجی مسئلیاں دے خلاف مزاحمت تے دوجا معاشی مسئلہ (ڈڈھ نوں بھرن لئی ہر روز نوکری تے غلامی دی حیاتی) تیا اوس دے نال ہوون واپرن والے واقعات؛ جس پاروں ہر روز دُنیا بندے دے بدلے ہوئے روئیے تے مسئلیاں نوں ویکھن آؤندی اے پر نظم دا آخر روحانیت تے حقیقت دے مہاڑ نوں ظاہر کردا اے:

پانی تے مچ مچیا دنیا ویکھن آئی

توں سانوں انج رچیا دنیا ویکھن آئی

تک سچیاں جہیا سچیا دنیا ویکھن آئی

میں بچیا، میں بچیا!؟ دنیا ویکھن آئی!؟

توں سانوں انج رچیا دنیا ویکھن آئی، (5)

”دسہم واڈ“ سرناویں پیٹھ لکھی گئی نظم پر انیاں روایات؛ اخلاقی قدراں؛ بندے دے بال پنے دی ہوند تے سچائی دی دس پاؤندی اے جیہدے وچ ڈردی کیفیت وی شامل اے۔ اک ماں اپنے بالاں نوں سمجھاؤندی ہوئی ہر واری ڈر جاندی اے پر اوس دے بکھاں اُتے سچائی ضرور آؤندی اے۔ ایہ نظم بال پنے دی کھیڈ نوں وی ظاہر کردی اے جس وچ دو بھرا اپنے اپنے آسمان نوں اپنے خیالاں تے چاہت موجب ونڈ کے خوش ہوندے سن۔ ایہ کھیڈ ہر بال کھیڈ دا اے اوس دا وجدان اوس نوں ایہ کھیڈ کھڈاندا اے۔ پر اجو کے سہ اندر بال ایس کھیڈ توں وانجے ہو گئے نیں۔ دُنیا دی مادیت پرستی نے عام لوکاں کولوں اوہناں دیاں خوشیاں کھوہ لئیاں نیں۔ جد بال نوں

مادی دُنیا باور کرواندی اے پئی اوس دا امبر کھس گیا اے تاں ماں اوس نوں حقیقت دسدی اے:

ماں ہرواری کھندی کھندی

رُک جاندی اے:

تیرا امبر کھسیا نہیں اے

تیرا امبر کھسیا گیا اے

کئی وری ماں ایہ آکھے پئی:

”تیرے آپنے.....!“

پراگوں فر رُک رُک جاوے

چل چھڈو، کیہ لینا اے اگلی گل توں“ (6)

ایہناں اُتلے مصرعیاں اندر زمانہ شناس ماں حقیقت نوں بیان وی کر رہی اے تے اوس اندر ڈر وی اے۔ کدھرے اوس دے بال سچ جان کے مزاحمت کردیاں اوکڑاں وچ نہ پھس جان۔ نظم اندر گھگھیاں دا لفظ ”امن“ لئی ورتیا گیا اے۔ نظم اندر ”گھگھو گھو یوسف کھو“ دے لفظاں راہیں حضرت یوسف دی داستان بارے تلمیح ورتی گئی اے۔ پراجو کے سہ اندر ساریاں قدراں کدھرے گواچ گئیاں نیں جیہناں پاروں ایس نظم اندر دکھ تے ڈر دونوں کیفیتیاں ملدیاں نیں۔

”منگلو یو“، نظم چان دی تلاش وچ لکھی گئی، جیہدے اندر بندے نوں دن نال بھیناں ہار پیار ہون تے محبت دا اظہار راکھی راہیں کرن دے باوجود چان نصیب نہیں ہوندا۔ ایس دیاں اکھاں چان نہ ہون پاروں اپنی اصل حقیقت بھل گئیاں نیں تے ایہ سُنک سُنک جان دیاں نیں۔ حیاتی نوں جیوندار کھن لئی روشنی تے پانی ات لوڑ وندا اے۔ جد چان نہ ملے تے جیون سوکے دا شکار ہو جاندا اے تے سوکا ای بندے دی موت بن دا اے۔ ایہو کارن اے پئی بندامسیت وچ سُر مہ پاؤن جاندا اے۔ سُر مہ دے لفظ اُتے بار بار زور بندے ای اصل چان ول ڈور اے۔ جیہدے راہیں بندہ دُنیا نوں ویکھنا چاہندا اے۔ ایس نظم اندر اصل حقائق دے چان وچ جیون ویکھن دی گل ملدی اے جیہدے کدھرے گواچ گیا اے جیویں شاعر آکھدا اے:

اکھیاں سُنک گئیاں نیں

سُک سَک جاوَن
 جاوَن جاوَن سَک
 سوکِیا! دوپَلِ وِی نی چھڈ دے
 مُر آؤ ناواں
 ہُنے مسیتوں سُر مہ پا کے
 بس سُر مہ ای پاؤ نااے (7)

”نارنيس ازم“ نظم اندر شاعر نے کمال سوہنے تے علامتی رنگ اندر صبر ہمت تے شعور نال لوکائی نوں روشناس کروایا اے۔ شاعر نے اپنے آل دوالے اُسریاں کندھاں توں گل چھوہ کے اپنی ہوند نوں پاؤن تیک اپڑائی اے۔ بندہ ہر روز اپنی سُر ت دے نال شعور دیاں کئی منزلوں طے کر دا اے تے اپنی روح نال وصل کر دا اے پر جدوں ڈڈھ دی بھکھ زور پھڑ دی اے تاں اوس نوں اپنی بھکھ نوں پورن لئی آٹے دی لوڑ ہوندی اے تے آخر شاعر مزدور تے مزارع جیہدی محنت اُتے سارا جگ کھاندا اے اوہناں دے مسئلیاں دی گل کر دے ہوئے مزاحمتی انداز وچ آکھ دے نیں:

سادِی مَجْر بانگ، اساڈا
 جس دن سورج چاڑھے گی
 اوہ دن ساڈی مانگ بھرے گا
 اوہ پل ساڈی بانگ بھرے گا (8)

نظم ”ویلیجائزیشن“ وچ علامتی انداز وچ باہر لے لوکاں دیاں پالیسیاں دی گل چھوہی گئی اے جیہڑے صرف پنجاب نوں اپنی مصنوعات دی منڈی سمجھ دے ہوئے ساریاں پالیسیاں بناؤندے نیں۔ جد کہ ساڈے لوک سمجھ دے نیں کہ ایہ ساڈیاں اوکڑاں نوں حل کرن گے جیویں شاعر آکھ دے نیں:

جگت گلوبے ٹھونگے مارن
 میرے پنڈ دیاں چڑیاں
 اوہ جھن ایہ کنک بھڑ ولا

(9) سانوں دانہ دیوے گا

”تنظیم کتھا“، نظم وچ ادھی تے پوری نظم دے فرق اُتے چانن پایا گیا اے۔ ادھی نظم بندے نوں سکھ دیندی اے کیوں جے اوس اندر ڈونگھی چُپ تے مشاہدے دا عمل جاری رہندا اے۔ ایہ حقیقت وی اے جد تخلیق دا عمل جاری ہوندا اے تاں بندے اندر ہمت اُدھم تے جذبے دیاں روشنائیاں جگدیاں نیں۔ جد کہ مکمل نظم نال شاعر گل کردا اے۔ دونوں دا تعلق رات نال اے اک نیند تے دو جی جاگن دے عمل نال جڑی اے۔ ادھی تے مکمل نظم زندگی دی کہانی وانگ ادھورے پن توں تکمیل دے عمل ول سفر اے پر ادھورے پن اندر اک سکون تے سکوت دی کیفیت ملدی اے جد کہ مکمل وچ بیداری تے احساس ذمہ داری جاگدا اے۔ ایس نظم دے سرنا نویں بارے ڈاکٹر ناصر عباس تیر لکھدے نیں:

”نوید شہزاد نے حاشیے میں وضاحت کی ہے کہ تنظیم کا لفظ نظم سے بنایا گیا ہے اور اس کا مطلب لکھا ہے شعریت یعنی poetic touch (شعریت کا یہ ترجمہ ہرگز مناسب نہیں)۔ لیکن کیا تنظیم سے مراد شعریت ہی ہے؟ اگر یہی مراد ہے تو پھر ایک نیا اور کھر درسا لفظ تنظیم گھڑنے کی کیا ضرورت تھی؟ شعریت کا لفظ کیوں استعمال نہیں کیا؟ کوئی دو لفظ ہم معنی نہیں ہوتے، نہ ایک زبان کے دو لفظ، نہ دو زبانوں کے بہ ظاہر ہم معنی دو لفظ۔ اسی بات کا دوسرا مطلب یہ ہے کہ جس معنی کو ایک لفظ پیش کرتا ہے، یا جس کیفیت کا احساس کی تحریک دلاتا ہے (کسی لفظ میں معنی ہوتے ہیں، یا نئی اصطلاح میں سگنی فائینڈ ہوتے ہیں، کیفیت یا احساس نہیں۔ کیفیت، جذبہ یا احساس ہمارے اندر ہوتے ہیں، اور انھیں لفظوں سے تحریک ملتی ہے)، کوئی دوسرا لفظ یہ کام نہیں کر سکتا۔“ (10)

”ویلا پنڈھ تے توں“ (نیبولی ہاری ہوئی نظم) وچ ڈاکٹر نوید شہزاد نے اوہناں اکھراں نال جھولی بھری ہوئی اے جیہناں دے معنیاں نوں عام دُنیا سمجھ نہیں پاندی۔ اوہناں نے ایہناں اکھراں دے اصل معانی ونڈن دا جتن کیتا اے تاں جے لوکاں کی اصل حقیقت توں جانوں ہو سکے۔ پر ”نیبو“ نوں اوہ اکھر ونڈن توں ڈردے نیں کدھرے ایہناں اٹلے اکھراں دا اصل مُل نہ پایا

جاوے تے ایہ اکھر ڈگے ای رہ جاوَن۔ جیویں کہ:

لُغتوں ڈگے ہوئے اکھر ونڈی دے سن

تیرا حصہ وی لے آیاں

دیکھ لے جھولی بھری ہوئی اے

پر تینوں کنج آکھاں

آپنا حصہ لے لا

جی ڈردا اے

کدھرے لُغتوں ڈگے اکھر، ڈگے ای نہ رہ جاوَن (11)

نظم دے دو جے حصے وچ ویلے دی اہمیت نوں بیان کیتا گیا اے جیہدے پچھے نسدیاں
ہویاں بندہ اپنا جیون لنگھاندا اے۔ ایہ ویلا ای اے جیہدے اکدی بندے نوں میلے نال وصل کراندا
اے جس اندر اکٹھ ہوندا اے تے بعض اوقات ایہ میلا ویلا بن جاندا اے جنہوں یاد کریاں ہونیاں
بنداجیند اے جیویں ڈاکٹر نوید شہزاد آکھدے نیں:

ویلے، میلے دی ایہ سانجھ

اسانوں اج تائیں چکی پھر دی

ایسے سانجھ دے اندر سانوں

تُوں دسیا سیں

ایسے سانجھ دے وچوں سانوں توں لہھیا سیں

سُن!

تُوں ساڈے توں بہتا دُور نہ جاوِیں (12)

ایہ سانجھ ای اے جیہدے اندروں بندے نوں اپنا آپ پچھان سوکھا ہوندا اے اپنا
آپ پچھان ای معرفت دارنگ اے۔ ڈاکٹر نوید شہزاد لفظاں دی حرمت تے سانجھ دی گل کردے
ہوئے اخلاقی قدراں دے راکھے نظر آؤندے نیں۔ جیویں کہ ”نظم لئی نظم“ سرناویں نوں پڑھدیاں
ای پڑھنہار سوچن اُتے مجبور ہو جاندا اے تے ساری نظم پڑھ کے اوس دے موضوع نوں
جاننا چاہندا اے۔ دراصل نوید شہزاد دیاں نظماں دے سرناویں انوکھے، نویکلے تے نویں سوچ دان

کرن والے میں جیہناں وچ حقیقت توں بھرپور موضوعات چھوہے گئے میں جیویں کہ:

ساڈا شجرہ

تنلی دے اوس پر اُتے

لکھیا ہو یا اے

جس نال، اوہ

پھلاں داروپ سمیٹن دا

جتن کر رہی اے (13)

ایس نظم اندر سدھراں تے سُفیاں نال بھریا ویلا نظر آؤند اے۔ شاعر تنلی دے پر پھلاں پینگھاں تے لوک واواں دے لفظاں راہیں امن، پیار تے محبت درس دیندا اے۔ ایہ تنلی دا پر محبت دی علامت بن کے عام لوکائی دے دن رات، کھیاں تے غماں دے ہر پکھ بارے لکھ رہیاے جیہڑا کل نوں شعور تے انقلاب دا باعث بنے گا۔ ایس نظم اندر بہت سوہنے ڈھنگ نال منظر نگاری کیتی گئی اے تے دن رات لئی ”اُڈدے ڈگدے“ دے لفظ ورتے گئے میں جیہڑے پڑھنہارنوں اپنے دل متوجہ کر دے نیں۔ وگی دے طور اُتے:

لھوئیٹیاں ہونیاں پینگھاں لھوئیٹیاں دا

جتن کر رہی اے

”لوک واواں“ وچ اُڈدے ڈگدے،

ڈگدے اُڈدے دن رات نوں

متن کر رہی اے (14)

شاعر محبت تے امن دے چاہیوان میں پر اوہ عام لوکائی نوں اصل حقائق نال وی جانو کرواندے نیں:

تیجی واہ واہ نوں جنم دتا

اسیں ایسے تیجی واہ واہ اُتے

آپنے کھیت وچھائے (15)

ایہ نظم جاگیر دارانہ نظام، سرمایہ دارانہ نظام دی دس پاندی ہوئی اک ہور نظام دی گل

کردی اے۔ جیہڑا جاگیر دارانہ تے سرمایہ دارانہ نظام توں باہر اے جیہڑا آپنے کھیت و چھاؤن دی گل کردا اے تے اپنی ہوند نال فطرت راہیں اپنا حصہ حاصل کرنا چاہندا اے۔ ایسے طرح ”تھی تھی، تھی تھی“، نظم نوں ویکھو جس وچ بھرپور انداز وچ مزاحمت ملدی اے:

تیرے سبھ مہاندرے کھو لے جاسی تھی تھی

تھی تھی راہیں، نخ پے جاسی تھی تھی

حالے دھرتی گھمدی پئی اے

پب کسے دا، کسے دی اڈی پجمدی پئی اے

حالے دھرتی گھمدی پئی اے (16)

ایہ نظم وی سچے تے کہتے پاسے دی سوچ نوں بیان کردی اے تے دھرتی دے گھمن تے اپنے عمل نوں جاری رکھن دی گل کردے ہوئے سُر ت، سیہان تے شعور دی گل علامتی انداز وچ لوکائی تیک اپڑاندی اے۔ ایہہ جان بندے نوں جاگ لاند اے تے بندہ مادیت دی زنجیراں نوں توڑ کے اپنا سبھ کجھ و نجا کے وی جت دی منزل اُتے اپڑ جاندا اے۔ حیاتی، موت تے تُوں/ تُوں، حیاتی تے موت نظم اندر چُپ دا جاگو میٹی رات نوں پیہنا اپنے اندر مزاحمت دی انتہا رکھدا اے شاعر آکھدے نیں:

ساڈے اُتے اج تاریخاں دا مینہ ورھیا

فر لوآں دے بھلکھے اگاں رنج ورھیاں

فر بدلاں نے پانیاں دے ناں تے تھکيا

فر ناطیاں نے ہانیاں دے ناں تے تھکيا

دُھپاں لانبوآں نوں پا کے سچ سچ ورھیاں

فر لوآں دے بھلکھے اگاں رنج ورھیاں (17)

ایس نظم اندر تاریخاں راہیں راہ ویکھن دا عمل نظر آؤندا اے تے روشنی دے بھلکھے اگاں دے ورھن اندر دُنیا دی تباہی تے بربادی دی گل کہتی گئی اے۔ ”فر بدلاں نے پانیاں دے ناں تھکيا“، مصرعے اندر درحقیقت انساناں دے غلط عملاں پاروں سیلاب تے تباہی دی نشان دہی کہتی گئی اے۔ دراصل انسان حیاتی تے موت دی اصل حقیقت نوں جان کے وی جانتا نہیں

چاہندا جیہدے پاروں دُنیا اِج تباہی دے دہانے اُتے کھلوتی نظر آؤندی اے۔ حیاتی تے موت دے وچکار انسانی ہوند دی قدر ای سانجھ تے امن دی علامت اے جنہوں سمجھن دی لوڑ اے۔ ”تخلیق مگروں“، نظم اندر انسانی جیون ت معاشی مسئلے دی کہانی چھوہی گئی۔ دراصل ہر بندہ اپنی تھاں ایس دُنیا اندر مزدوری کردا ہویا اپنی حیاتی نال لڑ رہیا اے۔ ایس نظم اندر اچھے طبقے دے دکھ نوں بیان کیتا گیا اے جیہدیاں بنائیاں ہوئیاں شیواں پاؤن والے ایس طبقے نوں تھلڑا جاندا ہے۔ اک مزدورے احساسات نوں نظم وچ شاعر لکھدے نیں:

ملاں نے اِج کپڑے دی تھاں

ساڈے ننگ بئے

سرتوں لے کے پیراں تیکر

سارے انگ بئے

ایہ بُنیاوت کیہڑا پاوے!؟

اوہو منزل، اوہ کمزور (18)

ایس نظم اندر مزدور طبقے دی کہانی اے جیہڑے کپڑے بندے نیں اوہناں داسارا جسم تے رت آپس وچ حرکت وچ آؤندا اے تاں فیر جا کے کپڑا بن دا اے جیہڑا اوہناں نوں پانا نصیب نہیں ہوندا۔ درحقیقت مزدوراں دے استحصال دے خلاف شاعر نے آواز چکی اے۔ مزدوراں نوں اوہناں دے حق توں وانجھا رکھیا جاندا اے۔ ہر ویلے کم کردے رہن دے باوجود اوہناں دیاں بُنیاواں لوڑاں پوریاں نہیں ہوندیاں۔ جیویں کہ

”کم نہیں کر دے شاماں نوں وی

ساڈے ہتھ دیاں اُنگلاں دے نال

وتھاں بن کے چمبڑے رہندے

کم نہیں کر دے (19)

”ویلے دی چوں چوں، ٹک ٹک“، نظم اندر بندے دی فطرت نال سانجھ اے جیہڑی ازل توں اوس دے وجدان تے ادراک اندر موجود اے اوس دالاشعور اوس نوں دسدا اے پئی گھڑیاں توں بغیر وی ویلا ہوندا اے جیہڑا فطرت نال سانجھ رکھدا اے جیویں کہ ایس نظم توں ظاہر

ہوندا اے:

آپنی نیندرنوں دھو کے واش بیسن وچ روڑھ دتا
 پکھو جو بول پے سن
 ساڈا سون، ساڈا پیٹھن
 اکھاں متھے رکھ کے نسیا
 اے اڑھی رات اے، وال کلاک نے
 فر باراں واری دسیا
 آل دوالا ہرواری رویا، ہرواری ہسیا
 پکھو جو بول پے سن (20)

”پویمٹ“، نظم اندر بندے دی حیاتی تے ایس اندر موجود اوکڑاں راہیں انسانی جیون
 کتھا بارے چانن پائیا گیا اے۔ جدوں انسان شعور دی منزل ول پیر پھدا اے تاں اوس نوں پتہ
 چلدا اے پئی اوس نے راہ وچ آؤن والیاں اوکڑاں نوں کوئیں سہنا اے تے اپنے مسکلیاں دا اُپا
 کیوں کرنا اے:

گھڑیاں تے ریاں نے
 سانوں کجھ نہیں دسیا
 سانوں ساڈے ناچ نے دسیا
 ساڈا آنگن ٹیڈھاسی (21)

ایہناں شعراں اندر بندے دی حیاتی اندر ہونی تے انہونی دی دس پائی گئی اے۔
 بندے نوں اپنے کماں راہیں ادراک ہوندا اے کہ اوہ تے اوس دا آل دوالا صحیح منزل ول جا رہیا
 اے یا غلط منزل ول ودھ رہیا اے۔ جیویں کہ شاعر آکھدے نیں:

ٹیڈھاں تے نچیاں
 اک مک ہو جاوَن جس ویلے
 سچے سچیاں
 اک مک ہو جاوَن جس ویلے

اوہو ویلا جاگن دا

اوہو ویلا سوون دا

اوہو ویلا ہسن دا

اوہو ویلا روون دا (22)

با بار ”ناچ ناچ“ دے لفظ ورتن اندر اک پاسے مزاحمتی کچھ نظریندا اے تے دوجے پاسے ایس اندر معرفت دی رمز لگی اے جتھے دُکھ تے سکھ دونوں برابر ہو کے بندے نوں نواں جیون دان کر دے نیں جیہدے اندروں جاگ لگدی اے تے حیاتی نوں سمجھاؤندی اے۔

”سُفنے دی کل ہوو!؟“ نظم اندر شاعر نے بہت سوہنے ڈھنگ وچ راتاں نوں کر دیاں تے دن لئی بھرن دے لفظ ورتے نیں جیہدے دن تے رات دی کیفیت نوں وی ظاہر کر دے نیں۔ اوہ بندے جیہدے دن تے رات دے لنگھن دے عمل دی اصل حقیقت نوں نہیں جاندے، اوہ سُفنے ورگیاں صدیاں نوں نہیں جان سکدے۔ بعض اوقات بندے اُتے اجیہی کیفیت طاری ہوندی اے پئی اوہ سُفنے اندر صدیاں دا پنڈھ کر آؤندا اے تے کئی واری کئی سُفنے صدیاں ورگے ہوندے نیں جیہدے پورن نہیں ہو پاؤندے جیویں کہ شاعر آکھدے نیں:

کر دیاں راتاں، بھڑ دے دن نوں

جیون آکھن والیا، تُوں!

کیویں تک سکنا ایں سُفنے ورگیاں صدیاں!

صدیاں ورگا سُفنا کیویں تک سکنا ایں! (23)

شاعر نے سُفنے دے نال ای ساہواں دے و سرام دی گل چھوہ کے بندے دے ساہ وچوں پھٹن والیاں دُکھ سکھ دیاں آوازاں راہیں کئی لفظ گھڑے جیہدے نظم دے سہپن تے حیاتی دی حقیقت نوں بیان کر دے نیں:

آہن اپنا آپ وٹائیے

ساہواں دے و سرام دے اندر

پئی آل اول بن جاییے

تے فر اکدو جے نوں چھوہیے

اوویں،

جیویں حرف لفظاں نوں چھوہندے

لفظ جیوں چھوہون مصرعے

مصرعے چھوہون نظمناں، غزلاں (24)

ایہناں شعراں وچ انسانی جیون اندر اپنی اصل نوں جان دی گل کیتی گئی اے۔ ایہ ساریاں دُنیا دیاں ونڈاں ایس دُنیا دی جیون نے بنائیاں نیں۔ جیہناں پاروں بندہ دوجے توں اُچا ہوندا اے تے اپنے درجے بناؤن تریا ہوندا اے۔ پر نظم دے آخر اُتے شاعر ”دُسنے دی گل ہوو“ نوں علامتی انداز وچ پیش کردے ہوئے عام لوکاں نوں اُدھم، ہمت تے محبت دا درس دیندا اے۔

نظم ”دسنھیواوت“ اندر سانجھ اندروں جنم لین والے جیون دی گل کیتی گئی اے جے کر بندہ اپنی اگیائی تے پچھپائی دونوں نوں کرتاں تے کرماں راہیں سانجھ لووے تاں فیر ایہہ سانجھن ای ودھ ودھ جیندا اے۔ ایہ اپنے لئی وی راہ منگدا اتے دوجیاں نوں وی راہ دیندا اے۔ پر شاعر نوں ہر ساہ لیندی ہوئی شے کولوں ڈر وی لگدا اے درحقیقت ایس ساہ دے اندر بندا کئی جیون جھلدا، اوکڑاں سہندا لگا جاندا اے تے آخر نہ اوہ مردا اے تے نہ ای اوہ جیندا اے:

سانوں ساہاں لیندی ہوئی

ہر شے کولوں در لگدا اے

ایہدے سانہویں جیون سانوں

ذرے توں وی بہت ای تھوڑا

ذرہ ذرہ بھر لگدا اے“ (25)

اجو کے سے جیون نوں 50 یا 60 سال داناں دتا جاسکدا اے جیہدے ہر پل اندر بندہ کئی وار مردا تے کئی وار جیندا اے۔ ایہناں پلاں اندر کئی ناہناں جنم لیندیاں نیں جیہناں نال بندا جیندا اے تے اپنی ہاں نوں کدھرے گراہے یا بہندا اے۔ انج اوہ اپنا اصل جیون اپنی ہوندا نال نہیں جی پاندا۔

”تھلواں سُننا“، نظم اندر خواب دی تھلوی تے اندر لی سدھر دی گل اے۔ اجیہی یاد

جیہڑی تلازم دی کیفیت نوں ظاہر کردی اے جیہڑی اک منگتی دی کوتا راہیں شاعرنوں اوس دے محبوب دی یاد ول لے جاندی اے۔ ایس نظم دے ابتدائی حصے اندر لفظاں دی چون تے موسیقیت دا عنصر بہت اگھڑواں اے جیہڑا بندے دے دل نوں موہ لیندا اے:

”نین سکاون ہنجو“

ساڈی رات ڈھلے

بلھیں جے بلھ پٹھن

چالو بات ڈھلے

بالک پھوکاں مارن

تے برسات ڈھلے

الھڑاں پھرن کماناں

سوڑی جھات ڈھلے

بلھیں جے بلھ پٹھن“ (26)

”کھیرائی“، نظم اندر ساڈے سماج اندر ہون والی تبدیلی تے زمانے دی ریت تے روایت نوں بہت باریک بینی نال بیان کیتا گیا اے جس وچ ساڈے سماج دے غلط رویاں دے خلاف مزاحمت بھر پور ملدی اے:

”میں اُس شہر دا اسی آں، جتھے

الھڑاں اپنا سوہن سپہن

آپنے پرساں اندر پا کے

گھرتوں باہر نکلدیاں نیں (27)

دراصل شاعر نے بناوٹی حُسن تے اقتدار دی جنگ نوں بے نقاب کیتا اے جیہدے وچ انسان دے اصل چہرے مہاندرے لگے رہندے نیں تے سماج دی اصل حقیقت سامنے نہیں آندی۔ شاعر اندر اوس دے ضمیر دی آواز بار بار اوس نوں سماج دی اصل حقیقت بارے جانو کرواندی اے جیویں کہ اوہ آکھدا اے کہ ایس توں پہلاں پئی محبوب دے روپ نوں نیزے تے چاڑیا جاوے۔ سانوں چار چھیر اتھلنا چاہیدا اے۔ سانوں سماج وچ بدلا لیان دی لوڑ اے۔

روپ بندے دی باطنی صفائی دا عکس وی ہو سکدا اے جنہوں سچ پاروں سولی اُتے چڑھنا پوے تے دو بے پاسے ظاہری روپ وی اپنی مجازی محبت پاروں سولی اُتے چڑھ سکدا اے۔ سبھ توں پہلاں ساج دی اخلاقی تے ظاہری دونواں پدھر اُتے سدھارتا دی لوڑ اے۔ ڈاکٹر نوید شہزاد دیاں نظماں دے مڈھلے مصرعے بہت جاندار نہیں جو یں کہ ”اد جوکت لوری“ وچ اوہ امن دے چاہیوان نہیں تے چھت تھلے کئی صدیاں نوں رکھن لئی عام لوکائی نوں سکون تے امن اپڑان لئی اوہ اپنی چھت دے سکون نوں چھڈ کے باہر نکل کے آؤندے نیں تاں جے عام لوکائی دا بھلا ہو سکے جیویں کہ:

فر کئی صدیاں چھت دے تھلے رکھن لئی

اسیں چھت دے تھلے پیاں ہوئیاں

صدیاں وچوں باہر نکل کے آئے آں“ (28)

ایس نظم وچ جدیدیت تے کلاسیکیت دونواں دے جھلکارے ملدے نیں جیویں چاہ تے اٹی دے لفظ ورتے گئے نیں جیہناں وچ اک پاسے انگریزاں دا دور تے دو بے پاسے مصر دی اُچ پدھر دی تہذیب بارے جانکاری ملدی اے۔ شاعر دھرتی دی اٹی نال امبر بٹنا چاہندا اے۔ دھرتی دی اٹی ساڈے اپنے جیون نوں جیون جوگا بناؤن لئی کہتے گئے جتن نیں جس اندر بندہ روز مردا تے روز جیندا اے پر دھن حوصلہ بندے دا اے فیروی دکھاں دی بھٹھی وچوں اُبھر دا اے۔ ”سیلز سٹی“ نظم اندر ماضی دی ہوئی واپری تے دھرتی اندر کئی لوکاں دی وسوں تے کئی تہذیبیاں بارے جانکاری ویلے دے نال نال نویں ہو کے ساڈے سایمنے آؤندی اے۔ شاعر ایس زمانے دی بے حسی تے وچن دے کاروبار بارے حقائق نوں سایمنے لیاندا اے۔ ”ہٹی“ دا لفظ ورت کے شاعر نے اجیہے کاروبار دی ننڈیا کہتی اے جیہدے راہیں بندہ تفرقات وچ پے جاندا اے تے تنگ نظری پاروں مسئلیاں نوں جنم دیندا اے جیویں کہ:

ہٹیونی ہٹیو!

سانوں سودے وانگوں وپجو

اسیں ویرلاں اندر چکنا

اسیں گر جے، گر و دوارے جانا

اسیں مسجد، مندر، بجنا

اسیں وِ رلاں اندر، بجنا

مُر مُڑ وِ پچو، وِ پچی جاؤ (29)

”دھرت چڑھاوا“، نظم اندر سانجھ دے وِ سر جان دا دکھ ہو کے بھر دا اے جیویں کہ شاعر نے ”ویہڑے“ دا لفظ بار بار ورتیا اے۔ جس اندر پنجاب دی ثقافت ”ویہڑے“ اندر اگھر کے سامنے آؤندی اے جتھے سارے اپنے دکھ سکھ اک دو بے نال سانجھے کر دے سن تے پیار محبت دے گیت گاؤندے سن۔ وِگی دے طور:

تیرا میرا، میرا تیرا

دو نہہ داسا، نجھا گھر کس کم دا!؟

ویہڑیوں دا، نجھا گھر کس کم دا!؟

ولگن، کوٹھے سبھ کس کم دے

امبر بانجھا گھر کس کم دا!؟

ویہڑیوں دا، نجھا گھر کس کم دا!؟ (30)

ایس طرح شاعر فطرت نال سانجھ رکھن لئی مٹی وچ دوبارہ وا تے پانی پا کے رل کے گنھنن دا چاہیوان اے تاں بے ہر پاسے امن شانتی تے راحت ہووے۔ ایس مصرعے اندر اگ دی گل نہیں کہیتی گئی۔ درحقیقت شاعر انسان نوں اوس دے اصل نال میلنا چاہندا اے۔:

مٹی وچ واء، پانی پائیے

تے فرابہوں گنھیے رل کے

رل کے گنھیے، گنھدے جاییے

آویہڑا اک ہور بنائیے (31)

نظم ”ماں تے اوہ/ اوہ تے ماں“ اندر ماں دی پوترتا دی گل چھوہی گئی اے۔ پر انسان اندر قدرت ولوں دان کیتے گئے ہر جذبے دی اپنی تھان اے۔ بندہ اوہ تھان کسے دو بے نوں نہیں دے سکدا۔ ایہہ نظم ماں دی محبت تے انسان اندر موجود اپنے ساتھی لئی محبت دے تقابل نوں ظاہر کردی اے۔ جیویں کہ:

روز سویرے

اودھی یادوں

ماں دے ہندیاں سُن دیاں وی

کوئی روٹی اُتے دھر کے

ساڈے اگے رکھ دیندا اے (32)

درحقیقت ڈاکٹر نوید شہزاد نے حقیقت پسندی نال کم لیا اے۔ سانوں ہر جذبے نوں اودھی ہوند نال قبولنا چاہیدی اے۔ ”ونگار نامہ“، نظم اندر ”گمتر“، دالفظ بہت نو یکل لگدا اے۔ جس اندر دھرت نوں اُجاڑن والیاں ول پیار تے امن دا قدم چکلیا جاندا اے تے نال اوہناں نوں امن ول بلایا جا رہیا اے تاں بے دھرتی دے ہر دکھ نوں مکایا جاوے تے غلامی دے دھاگیاں نوں پیروں لا دتا جاوے۔ شاعر نے انج شاعری کیتی اے کہ ہر منظر تے اندر لی کیفیت بندے دیاں اکھاں اگے کھلو جانداے نیں:

آخری درد اُگائیے

پھڑامبر دا ٹوکا بدل چھانگ دیے

تاں بے اگلی واری اینے

تیکے پنگرن، نسرن

آپوں رنج رنج کھائیے

دب دب پنڈ وچ وی ورتائیے

آخری درد اُگائیے (33)

نظم اندر لفظاں دی چون بہت موزوں اے۔ جیہڑی پڑھن والے نوں اپنے ول مائل کردی تے ساڈی دھرتی نال ہوئے واپرے بارے ونگار دے ہوئے اصل حقائق بارے جانو کرواندا اے۔ نظم ”ترنج کاری“ اندر مصرعے ”بلدے دیوے دی لو اُتے“ اندر علامتی انداز وچ حیاتی دی اہمیت دسی گئی اے۔ حیاتی دے ہون کارن ای دھرتی اے جیہڑی بندے اگے وچھدی اے تے ایس دھرتی اُتے بندے اپنے کوٹھے پاؤندے نیں۔ نظم دی ابتدا ای حیاتی، دھرتی تے بندیاں دے اکٹھے بارے جانکاری دیندی اے تے ایس نظم اندر شاعر دی بھرپور مزاحمت ملدی

اے جیویں کہ:

”منجیے! تیریاں سنگھیاں وچوں

ساڈے خاب کرن

کر کے دھرتی ماں دی ہک تے

کدی مغللاں وانگر پٹھن

کدی گوریاں وانگ پھرن (34)

”ترنخ کاری“، نظم اندر تاریخ دے مشاہدے وچوں پنجاب دی دھرتی نال ہون والے جبر تے زیادتی دے خلاف مزاحمت ملدی اے۔ نظم وچ ورتیا گیا ’منجی‘ دا لفظ وی اپنے اندر سانجھ دی گل کردا اے۔ منجی دیاں سنگھیاں جیہناں دے رن نال منجی دا اکٹھ اے اوہدے وچوں جدوں شاعر دے خواب کردے نیں تاں اوس نوں دکھ ہوندا اے۔ اوہ خواب جیہڑے کھل مانن تے حیاتی دے چانن دے نیں۔ اپنے مُلک اندر آزاد فضا وچ جین دی گل کردے نیں۔ نظم اندر امبر نال گل کردے ہوئے شاعر علامتی انداز وچ امبر اگے مزاحمت کر رہے نیں کہ ایہ امبر تہاڈا مک جانا ای بہتر اے جے کرسورج، چن ہنرے بدلاں اگے نہیں آؤندے تے فیر مک جانا ای بہتر اے۔ ’سورج‘ حیاتی دی علامت اے جیہدے وچ انسانی جیون دے کم کار جیوندے نیں تے چن دیاں چانیاں راتاں اندر بندیاں دی سانجھ تے اکٹھ ساڈیاں کنیاں ای تھکا وٹاں نوں اپنے اندر لکائی پھر دیاں نیں۔ انج ای بدل انسانی جیون اندر کھیت کھلیاناں تے فصلاں دے ودھا وچ اہم کردار ادا کردے نیں۔ ایہناں نال بندے دے جذبات تے احساسات دا تعلق ہوندا اے۔ ترنخ کاری نظم اندر پنجاب دی دھرتی اُتے مغللاں، گوریاں راہیں ہون والے ظلم دے خلاف مزاحمت ملدی اے۔

”پندھوٹا“، نظم وچ شاعر انسان دے اپنے رب نال وعدہ کرن تے اوس نوں وفا کرن لئی دو دھاری دُنیا وچ لکھن دی گل کردا اے جس اندر اوہ اپنی حیاتی دے سوہنے لمجیاں نوں چھڈ کے ڈھڈ دیاں لوڑاں پوریاں کرن لئی کئی مُکاں وچ پھر دا اے تے کئی مُکاں نوں ویکھے بغیر سانجھی رکھدا اے۔ درحقیقت انسان کماؤن مگروں وی پندھ تے واٹ وچ لکھیا رہندا اے۔ اوہدا نویاں راہواں ول پندھ جاری رہندا اے:

تیرے وعدے نال اسیں
 دوئیں ہتھ پا کے لٹکے ہوئے ساں
 جد چڑیاں نے ساڈیاں پیراں
 دے نال آلھے پائے
 ویکھ نی چڑیاں ورگیے!
 سانوں چڑیاں چلنے آئیاں
 چھڈ بوٹ اکلے آلھنے
 سانوں چلک کے پلنے آئیاں،“ (35)

نظم ”جگتی جگت“ اندر دو محبتاں دی انتہا دکھائی گئی اے۔ اک پاسے شاعر اپنے رب
 دے رحم تے کرم اُتے یقین رکھدیاں اوس اگے التجاتے دُعا کر رہیا اے کہ رب اوس نوں بخش
 دیوے تے دوجے پاسے ماں دی محبت دا اظہار ملد اے ونگی دے طور تے:

بخشیں مہتر بخشیں مینوں!
 اسیں کتاباں پُٹن والیاں
 اُچی تھاویں رکھ چھڈ یاسی
 چم کے تینوں
 بخشیں مہتر بخشیں مینوں! (36)

شاعر اپنے پنڈ تے ماں نال محبت دا اظہار کردے ہوئے اپنی نیندر تے سکون دی بھال
 کردا اے۔ اوہ اپنی حیاتی دے ہر لمحے دا سواد مانن تے ماں دی ممتا دی چاہت دی بھال لئی پنڈ
 جان دی گل کردا اے:

پنڈ چلیاواں
 ماں دی منجی دے نال بھئی
 جھلّی وچوں
 اپنی نیندر چکن دے لئی
 گُجھ گھڑیاں فر کجھ گھڑیاں دے

اوہلے اندر لکھن دے لئی

پنڈ چلیاواں

کھنڈ چلیاواں

پنڈ چلیاواں (37)

"Song of Modsto age" نظم اندر جدید دور تے پتھر دے دور دا امتزاج بہت سوہنا اے۔ شاعر چانن دے گواچن اُتے رنجیدہ اے۔ نظم اندر سوچ اڈاری، خیال، باریک بینی، روانی تے سلاست ملدی اے۔ بہت ڈونگھا مشاہدہ پئی زمانے اندر چھاواں اپنا آپ لہر رہیاں نیں۔ اوہ تے چھاواں ونڈنا چاہندیاں نیں پر رُکھ موجود نہیں جیہڑے چھاواں دے سکے۔ ایس نظم اندر ہر کھ تے دکھ اے۔ اخلاقی قدراں گواچ جاؤن دی گل اے۔ جیویں کہ شاعر آکھدے نیں:

”کھڈی والیا، آ لے پھڑ

سانوں ساڈے سُفنے بُن دے

سڑ دا بلدا سرتاں ڈھکیے

پچاناں لوہے تے لکھیے

تیراناں آپنا ناں ڈھکیے

سڑ دا بلدا سرتاں ڈھکیے (38)

در حقیقت شاعر چھاواں، لوریاں تے پنگھاں دی گل راہیں امن تے سکون والے سماج دا چاہیوان اے۔ لوری دی لے اُتے سون والا بال سورج چڑھن دی اُمید اُتے سوندا اے کہ اک دن اُجالا ہووے گا کیوں جے ماں دا ساتھ اوس نوں تحفظ دا احساس دیندا اے۔ شاعر اپنی روح راہیں حق نال وصل تے سچ دی بھال چاہندا اے۔ شاعر ایس جیون اندر ماں دی ممتا تے پوترتا دی سدھر رکھدا اے۔ ایہ نظم تن ہصیاں تے مشتمل اے پہلے حصے وچ شاعر اپنی ہوند تے سفنے راہیں سیہان تے تحفظ دا احساس چاہندا اے تے دو جے حصے وچ پنگھاں تے لوریاں دی گل کر کے امن تے سانجھ دی گل کردا اے تے آخر اُتے ”دریا ڈوبن چلیاواں“ دا ذکر کر کے ماضی توں لے کے اجوکے سہ تیک جو شاعر نال ہوئی واپری اوس نوں دریا بُرد کرنا چاہندا اے۔ کیوں جے سوچاں تے چاہتاں ماضی دے جھروکے وچوں بندے دے دماغ اُتے ہمیش کن من کن من مینہہ دے

تُبکیاں وانگ ڈگدیاں رهندياں نیں۔ انسان ایہناں توں بچناوی چاہوے تاں بچ نہیں پاؤندا:
میںوں بھُل چکیا سی..... میں تاں،

دریا ڈوبن چلیا ساں

نہیں نہیں

”دریا ڈوبن چلیاواں“ (39)

نظم ”دیس = پنجاب = تُوں = !!؟“ وچ شاعر پنجاب دے دُکھاں اوکڑاں تے
درداں دی کتھیا بیان کردا اے۔ پنجاب نوں چانن دین لئی سورج دیاں پہلیاں تے آخری کرناں
نوں اپنیاں مینڈیاں اندر گھنن دی گل کردا اے۔ ایہہ چانن دیاں اوہ سنہری کرناں نیں جیہڑیاں
پنجاب دی تاریخ سنہرے پنیاں اُتے لکھن گیاں۔ شاعر پنجاب نوں چانن تے نگھ دین دے نال
نال پنجاب نوں بلاندا اے۔ پنجاب جیہدا اڈھا حصہ وچھڑن پاروں کنیاں دیاں چاہتاں،
سدھراں، محبتاں ادھوریاں رہ گئیاں۔ شاعر پنجاب دے دُکھ نوں بیان کرن لئی علامتی انداز وچ
کاواں دا حوالہ دیندا شاعر آکھدا اے:

کاواں آپنی کاں کاں دے نال

آپنے اپنے آلهنیاں نوں جندرے مارے

تے مزدوری اُتے ٹر گئے

ایتھوں ای اسیں وی

جندریے مارن دا دل سکھیا

آپنے آپ نوں، دھرتی ماں نوں

ڈوبن تارن دا دل سکھیا

پر فیروسی اسیں کاواں وانگوں

کاں کاں، کاں کاں کرنہ سکے

آپنے گھر دیاں کُنڈیاں اُتے

جندرے دھرنہ سکے“ (40)

نظم ”مقدس جنگ“ اندر بندے دے جیون دی رہتل، ٹٹ بچھ تے سدھراں دے

حصول دی جنگ نظر بندی اے۔ جیہدے وچ کئی ورھیاں دے جتناں مگروں سُفنے امر ہوندے
نیں تے بندے دا جیون بن دا اے۔ جیویں کہ:

ورھیاں تیکر کنیاں نوں

اسیں سُفیاں نال لتاڑیا

تاں جا کے فر تیکیاں نے

ساڈے ناں دا دریا چاڑھیا (41)

نظم ”لہوردی آٹو بائیو گرافی وچوں آخری پیرا“ دے مُڈھے وچ ای بندے دے منزل
تیک اپڑن لئی محبت تے عاجزی نوں اپناؤن اُتے زور دتا گیا اے۔ راہ اوہدوں ای راہ بن دے
نیں جدوں اوہناں اُتے چلدے ہوئے لوک منزل تیک اپڑ دے نیں۔ حیاتی اندراگے ودھدے
ہوئے پیرتے ساہواں دا اصل ورتارا ای سجدہ بن دا اے ایہ جیہڑا عاجزی تے دان کرن دا اول
دسدا اے۔ جیویں کہ نظم دے پہلے شعر ایں توں پتہ لگدا اے۔

پیر چکھیندیاں راہواں نوں

پنج کلیانیاں ساہواں نوں

دھرتی اُتے رکھ کے آپنے

متھے دے نال دل دے پئے آں

آون والی کل تائیں ہولی ہولی

ایہ سجدیواں بنسی (42)

ڈاکٹر نوید شہزاد نے آخری پیرے اندر اپنیاں پکاں لہ کے ہتھ پھرن دی گل کیتی اے اوہ
پکاں جیہڑیاں اتھروواں نوں ترتیب نال وگاوندیاں نیں جدوں اوہ اتھ جاون تاں فیر ان حد
اتھروواں دا سمندر ساہمنے آؤند اے۔ اوہ اپنے دریائی کنڈھے دل تے اکھ نوں روک لیندا اے
پر لوک اوس نوں ای سمندر سمجھدے نیں۔ شاعر اپنیاں ددرداں ہاداں نال نکلن والے اتھروواں
نال لاہوردی آٹو بائیو گرافی نہیں لکھنا چاہندا۔ اوس آکھدا اے لاہور اپنی آٹو بائیو گرافی خود لکھے گا۔
پر جے کر نہ لکھے گا تاں وی شاعر راضی اے:

نہ لکھسی تے کوئی گل نہیں

لکھن دے نال وی کیہ ہندا اے!!
 لکھن اساڈا کہہ ادا دھے دھڑنوں پورا مکھ دیندا اے
 لکھن اساڈا کہہ اسانوں سکھ دیندا اے
 لکھن اساڈا کہہ اسانوں
 تیرے دتے دکھ دے ورگا دکھ دیندا اے (43)

ایہناں شعراں اندر ایجیے احساسات میں جیہناں نوں محسوس تاں کیتا جاسکدا اے پر بیان کرنا اوکھا ہوندا اے بہر حال شاعر دی گل حقی اے بعض اوقات بندہ سارا دکھ لکھن دے باجوہ سکھ نہیں پاؤندا نہ ای اوس نوں دکھ اُنچ ملدا اے جیویں اوس نال محبت دے دعوے دار اوس نوں دکھ اپڑاندے نیں۔

نظم ”دما دم“ اندر وصل تے چاہت دی گل اے جیہدے اندر بھانویں بندہ سڑوی جاوے پر دیدار نصیب ہونا ای اصل جیون سمجھیا جاندا اے:

جاگن، سوون دوہاں دیوچ
 اک طوری وسرام تاں دے
 کجھ پل سڑنا چاہنے آں
 کجھ پل سڑن لئی توں سانوں
 اک بے مُرشد شام تاں دے (44)

گیت زنی نظم وچ موسیقیت وچ دن چڑھن دی گل چھوہی گئی اے۔ اجیہا دن جیہڑا خوشیاں بھریا تے سکھاں دا دن اے۔ شاعر نے ریڈیو دا ذکر کر کے بندے دے ساتھ تے سانجھ نوں مصنوعی شیواں راہیں بیان کیتا اے۔ شاعر اپنے گیت راہیں سکھ دا چاہیوان اے تے دکھ توں باغی اے:

”دن چڑھیا لیکھاں بھریا
 ساڈا سکا ہو یا ہریا
 ساڈے ہو ٹھیں چنے
 ہر تھاں خوشبو آں ہلے

سکھ سرتے چڑھ کے جھلے
ساتھوں ہر غم کنبے سا
ڈے ہوٹھیں چنے (45)

ڈاکٹر نوید شہزاد دی شاعری داخلی کیفیت نوں انج بیان کردی اے پئی لگدا اے ایہ ہر بندے دا دکھ اے۔ جدوں بندے دیاں اکھاں وچوں ہنجو وگدے نیں تے ایہ ہنجو اوس دے درد تے رت وچوں ہو کے اکھوں وگدے نیں جیہدے نال تکلیف دا احساس بہت ودھدا اے۔ ایہ وی حقیقت اے پئی حیاتی وی بندے کولوں اپنے مطابق کم کرواندی اے۔ پراجو کے سسے بندہ اپنی ہوندا نال جین دی بجائے دو جیاں دے دھوکیاں پاروں اپنے خواب وی گواہ پٹھدا اے فیر بندہ اپنی ہی بنائی ہوئی قید اندر قیدی بن کے زندگی لنگھاندا اے۔ ایس گیت اندر لوک گیت دی جھلک نظر بندی اے:

سانوں ہنجو آں اکھیوں کیریا
ساڈا اک اک انگ اٹیریا
سانوں ساڈیاں ساہواں گھیریا
ہائے ہائے، ہائے ہائے
ہائے ہا، ہائے ہا
سانوں چند نے لاشاں جانیا
سانوں ہنجو آں سر تے تانیا
ساڈا سورج، مچلاں مانیا (46)

ایہناں شعراں اندر بندے دی داخلی کیفیت بہت سوہنے ڈھنگ نال بیانی گئی اے۔ ہنجو بندے دے سارے جسم دا درد ہوندے نیں جیہڑے درد بن کے بندے نوں ہولا کرن لئی اکھوں ڈگ پیندے نیں۔ پر آخر شاعر نوں دکھاں دے باوجود اُمید اے کل ساڈی ضرور ہووے گی:

لگن اساڈا، جھات اساڈی
چپ ساڈی اے

چھل ساڈی اے

کل ساڈی اے

آون والی کل ساڈی اے (47)

نظم ”جمائیاں“ اندر جڑت نال بامعنی ہون دی گل اے جیویں گھنگھر واک دو بے نال
جڑ کے اپنے اکھ دی آواز نوں جنم دیندے نیں۔ اینویں ایہ آواز بندے نوں جیون جوگا بناؤندی
اے۔ تاں شاعر اجیہے جنم دا چاہیوان اے جس اندر اجیہی جڑت ہووے جیہڑی بندے دے جیون
نوں نویں راہ دیوے:-

توں بس!

گھنگھر واں وانگوں جوڑ اسانوں

جھانجر وانگ بنا

تیرے دوہاں قدماں نوں

اسیں آپے ای جا چھو ہواں گے

تاں،

تیرے تیکر چنوں پہلاں

بامعنی ہو جائیے (48)

”تھتھلایا“، نظم وچ امبر جیہڑا دھرتی اُتے سایہ کردا اے شاعر اوس نال سانجھ رکھ کے
چمکن دی گل کردا اے۔ اوہ امبر جس دا دھرتی نال ساتھ اے۔ جتھوں ون والا پانی ای دھرتی دی
جان اے۔ شاعر اوس امبر نوں اپنے قدماں پیٹھاں تن جان نوں آکھدا اے۔ امبر بے کر بندے
دی من لوے تاں اوس دیاں کئی اوکڑاں دور ہو جاوے۔ امبر جیہڑا گنجان آبادیاں اُتے وی موجود
اے تے خالم خالی تھاواں اُتے وی موجود اے۔ انسان امبر نوں بلاندا ہو یا تھتھلایا گیا اے کہ اے
امبر توں دھرتی دا بن تے انسانی جیون وچ بہار آ جاوے گی:

دھرتی دھرتی ہون والیا امبرا!

ساڈے قدماں پیٹھاں تن جا

تینوں پھڑ کے چمکن نوں جی کردا

بہہ کے کھڑکے چمکنوں جی کر دا (49)

بہر حال ڈاکٹر نوید شہزاد دا شعری مجموعہ ”دریا ڈوبن چلیاواں“ نوں پڑھن، سمجھن تے احساسات دیاں ڈونگھیا ئی تیک اپڑن لئی قاری نوں اپنے وسیب تے اپنی مٹی نال جڑت دے عمل نوں پھروا پوے گا۔ ایس دے نال نال اپنی ہوند تے وجود دی حقیقت نوں سمجھنا پوے گا تاں ای اوں نوں اپنے اندر اٹھن والے سوالاں دے جواب لہ سکے گے۔ ڈاکٹر نوید شہزاد دے ایس شعری مجموعے وچ شامل نظماں استنفہامیہ متن رکھدیاں نیں جیہناں نوں پڑھن تے سمجھن لئی بہت گوہ دی لوڑاے۔ ایس توں اڈا وہناں نویاں لفظاں تے علامتاں راہیں اپنے احساسات تے خیالات نوں لوکا ئی تیک اپڑان دا جتن کیتا اے۔ اکرم شیخ لکھدے نیں:

”نوید شہزاد تے اوہدی شاعری دوہاں دے جہان وچ داخل ہون لئی نویں

سوچ، نویں گیان دے اک توں زیادہ جنم لوڑی دے نیں۔“ (50)

ڈاکٹر نوید شہزاد نویں نظم دے اک اجیے رُجھان ساز شاعر نیں جیہناں نے اپنی شاعری راہیں تئاں زمانیاں نوں بیان کیتا اے تے نویں آؤن والے شاعراں لئی نویاں سوچاں دے بوہے کھولن دا جتن کیتا اے۔ بہر حال ڈاکٹر نوید شہزاد نے اپنیاں نظماں وچ فلسفیانہ، بیانیاتے مفکرانہ انداز وچ داخلی تے خارجی دونوں قسم دے تاثرات نوں بیان کیتا اے اوہناں اپنی شاعری وچ اجوکے سہ اندر ودھدے ہوئے ڈرتہائی، منافقانہ رویے، مہدیاں ہویاں اخلاقی قدراں تے سماجی قدراں دے دکھ نوں بیان کیتا اے۔۔ اوہناں دیاں نظماں طبقاتی ونڈ اُتے اُسرے سماج دی ننڈیا کردیاں نیں۔ ڈاکٹر نوید شہزاد سماجی برائیاں نوں ختم کر کے صحت مند سماج دی چاہت رکھدے نیں جتھے اک دوہے دی گل نوں سنیا تے سمجھیا جاوے۔

حوالے:

- ☆ اسسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ اسلامیہ گریجویٹ کالج ریلوے روڈ، لاہور
- 1- ظفر خان باہر، ڈاکٹر نوید شہزاد کی ادبی خدمات (لاہور: مقصود پبلشرز، 2008) 20-
  - 2- ڈاکٹر انعام الحق جاوید، پنجاب ادب دا ارتقاء (لاہور: عزیز بک ڈپو، 2004) 492-
  - 3- زاہد حسن، آزادی نگروں پنجابی نظم (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2011) 28-
  - 4- نوید شہزاد، دریا ڈوبن چلیاواں (لاہور: مقصود پبلشرز، 2016) 25-
  - 5- ایضاً، 27-
  - 6- ایضاً، 29-
  - 7- ایضاً، 31-
  - 8- ایضاً، 34-
  - 9- ایضاً، 36-
  - 10- ایضاً، 14-
  - 11- ایضاً، 40-
  - 12- ایضاً، 41-
  - 13- ایضاً، 43-
  - 14- ایضاً، 43-
  - 15- ایضاً، 44,45-
  - 16- ایضاً، 47-
  - 17- ایضاً، 49-
  - 18- ایضاً، 51-
  - 19- ایضاً، 53-
  - 20- ایضاً، 55-
  - 21- ایضاً، 56-

- 22- ایضاً، 57-
- 23- ایضاً، 59-
- 24- ایضاً، 61-
- 25- ایضاً، 62 تا 63-
- 26- ایضاً، 65-
- 27- ایضاً، 68-
- 28- ایضاً، 70-
- 29- ایضاً، 75-
- 30- ایضاً، 77-
- 31- ایضاً، 77 توں 78-
- 32- ایضاً، 79-
- 33- ایضاً، ص 80، 81-
- 34- ایضاً، 82، 83-
- 35- ایضاً، 84-
- 36- ایضاً، 86-
- 37- ایضاً، 87-
- 38- ایضاً، 88، 89-
- 39- ایضاً، 89-
- 40- ایضاً، 91-
- 41- ایضاً، 93-
- 42- ایضاً، 95-
- 43- ایضاً، 96، 97-
- 44- ایضاً، 98-
- 45- ایضاً، 101-

46- ایضاً، 102 توں 103 -

47- ایضاً، 104 توں 107 -

48- ایضاً، 107 -

49- ایضاً، 109 -

50- ایضاً، 6 -